

Ткаченко Н.В.,

кандидат економічних наук, доцент,
декан фінансово-кредитного факультету
Черкаського інституту банківської справи
Університету банківської справи НБУ

Цікановська Н.А.,

аспірант Університету
банківської справи НБУ

СОЦІАЛ-ЛІБЕРАЛІЗМ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ ТА ПРОЦЕСИ ІНТЕГРАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

З'ясовано соціально-економічну роль недержавних пенсійних фондів у процесах лібералізації соціальних фінансів та інтеграції соціального простору. Визначено інтереси суб'єктів господарювання, які спонукають їх до участі в таких фондах, межі соціальної відповідальності у сфері пенсійного забезпечення та можливі напрями соціального партнерства.

The social and economic role of private pension funds in processes of the social finance liberalization and social space integration is found. It is defined interests of subjects of managing which motivate them to participation in private pension funds, social responsibility in the sphere of pension retirement and possible directions of social partnership.

Ключові слова: недержавні пенсійні фонди, соціальні фінанси, соціальний простір, лібералізація, інтеграція, соціальні інтереси, соціальна відповідальність, соціальне партнерство.

Ринок недержавних пенсійних фондів (НПФ) в Україні лише зароджується. Станом на 1 січня 2010 р. активи НПФ становили 857,9 млн грн, або менш ніж 0,1 % ВВП, а чисельність учасників НПФ за укладеними пенсійними контрактами — 497,1 тис. осіб, або 2,7 % кількості зайнятого населення працездатного віку¹. Водночас Програмою економічних реформ України на 2010—2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” розвиток недержавного пенсійного забезпечення визнано одним із пріоритетних напрямів реформування пенсійної системи, що мають посилити соціальний захист осіб, які втратили працездатність, забезпечити гідний рівень їх життя в результаті стійкого розвитку пенсійної системи на засадах збалансованості інтересів пенсіонерів і громадян, котрі працюють².

Особливості функціонування НПФ у різних країнах світу великою мірою визначаються законодавством. Згідно із Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення” НПФ є юридичною особою, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність

---

¹ <http://www.dfp.gov.ua/732.html>; <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. Програма економічних реформ на 2010—2014 роки: [Електр. ресурс]. — С. 27—29. — http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_2.pdf.

виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду в порядку, визначеному законодавством³.

Оскільки НПФ є неприбутковою організацією (непідприємницьким товариством), діяльність цих фінансових інститутів має певну суспільну цінність, або корисність, яку, на нашу думку, не можна звужувати лише до додаткового пенсійного забезпечення громадян похилого віку. Соціально-економічне значення діяльності НПФ є змістовнішим, воно пов'язане з реалізацією певних соціальних інтересів громадян, бізнесу й держави, підвищенням їх соціальної відповідальності, розвитком соціального партнерства, лібералізацією пенсійного забезпечення, під якою ми розуміємо передачу частини повноважень державного пенсійного фонду НПФ, процесами інтеграції і глобалізації соціального простору тощо. А. Нечай вважає, що в перспективі НПФ відіграватимуть роль публічних накопичувальних фондів, під якими вона розуміє “фонди, незалежно від їх форми власності, що задовольняють суспільні інтереси, визнані державою”, припускаючи таким чином можливість віднесення НПФ до сфери публічних соціальних фінансів⁴.

Проблеми розвитку НПФ висвітлені у працях таких вітчизняних учених, як І. Васильєва, А. Нечай, О. Пищуліна, Г. Терещенко⁵. Вагомий внесок у вивчення цієї проблематики зробили й зарубіжні науковці, зокрема М. Гура, А. Діксон, І. Інґлін, Г. Кларк, Т. Хебб⁶. Утім, соціально-економічне значення діяльності НПФ висвітлено недостатньо.

У зв'язку з цим метою статті є з'ясування ролі НПФ у лібералізації сфери соціальних фінансів, процесах інтеграції і глобалізації соціального простору, визначення інтересів суб'єктів господарювання, які спонукають їх до участі в НПФ, меж соціальної відповідальності громадян, бізнесу й держави щодо пенсійного забезпечення та можливих напрямів державно-приватного соціального партнерства.

³ Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV: [Електр. ресурс]. — <http://zakon1.rada.gov.ua>.

⁴ Нечай А.А. Актуальні питання фінансового права: правові основи публічних накопичувальних фондів: Моногр. — Чернівці: Рута, 2004. — 376 с.

⁵ Васильєва І. Хочу на пенсію в Люксембурге // Організатор. — 2010. — Сент. — С. 18–23; Нечай А.А. Знач. праця; Пищуліна О.М., Коваль О.П., Авчухова А.М. Криза розподільчої пенсійної системи в Україні та напрями диверсифікації “пенсійного портфеля”: Аналіт. доповідь. — К.: Нац. ін-т стратег. досліджень, 2010. — С. 61; Терещенко Г.М. Становлення та розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні // Наукові праці НДФІ. — 2009. — № 1 (46). — С. 51–57.

⁶ Гура М. Пенсійна реформа в Україні: дослідження суспільної думки 2010. — Проект USAID “Розвиток ринків капіталу”. Проект USAID “Розвиток фінансового сектору”, 2010: [Електр. ресурс]. — http://www.un.org.ua/files/pension_reform_ukr.pdf; Dixon A.D. The Rise of Pension Fund Capitalism in Europe: An Unseen Revolution? // New Political Economy. — 2008. — Vol. 13. — No. 3. — P. 249–270; Engelen E. Financialization, Pension Restructuring, and the Logic of Funding. — Amsterdam: University of Amsterdam, 2002. — P. 42 — <http://www.sase.org/old-site/conf2002/papers/h007.engelen.pdf>; Clark G.L., Hebb T. Pension Fund Corporate Engagement: The Fifth Stage of Capitalism // Industrial Relations. — 2004. — Vol. 59. — No. 1. — P. 142–171.

Слід зазначити, що в деяких країнах світу НПФ набули особливо широкого розвитку. Так, на початок 2009 р. глобальні активи НПФ сягнули 25,9 трлн дол. США, з них 15,6 трлн дол., або 60,3%, становили активи НПФ США, 2,3 трлн дол. (9%) — Великобританії, 1,5 трлн дол. (5,9%) — Канади, 0,9 трлн дол. (3,8%) — Нідерландів, 0,8 трлн дол. (3,4%) — Японії тощо⁷. Через домінування США й Великобританії на світовому ринку НПФ А. Діксон назвав дані фінансові інститути “англо-американським феноменом”⁸. Масштабний розвиток НПФ у цих двох країнах став можливим завдяки реалізації неоліберальної доктрини економічного розвитку, яка передбачає мінімальне втручання держави в економіку (*laissez faire*), скорочення державних соціальних програм, дерегулювання фінансової сфери, відкритість ринків капіталу для іноземних інвесторів та ін. Г. Кларк і Т. Хебб, аналізуючи роль НПФ у функціонуванні англо-американських ринків капіталу, дійшли висновку, що в цих країнах відбувається становлення нової стадії капіталізму, яку вони назвали “капіталізмом пенсійних фондів”, коли власниками капіталу, тобто “капіталістами”, дедалі більшою мірою стають інституційні інвестори, серед яких переважають НПФ⁹.

У країнах ЄС розвиток НПФ досить неоднорідний (рис.). Наприклад, у Великобританії, Данії, Ірландії, Нідерландах, Фінляндії ринок НПФ є високорозвиненим, натомість у Греції, Латвії, Люксембургу, Румунії, Словенії, Франції він лише зароджується. Проте в цілому “фінансова географія”¹⁰ НПФ розширюється. Втім, протягом останнього десятиліття НПФ активізували діяльність у всіх країнах — членах ЄС, що пов’язано передусім із економічними наслідками старіння населення для державних перерозподільчих пенсійних фондів, виникненням невідповідності їх реальних ресурсних можливостей рівневі державних соціальних гарантій, що зумовлює потребу в реструктуризації пенсійних систем у напрямі скорочення державних видатків на пенсійне забезпечення та розширення пропозиції послуг НПФ.

Згідно зі звітом Європейської Комісії, відношення чисельності пенсіонерів до кількості зайнятого населення в країнах ЄС збільшиться з 37% у 2010 р. до 72% у 2060-му¹¹. М. Гура вважає, що “така зміна є складовою феномена, який називається демографічним переходом (або зсувом). Процес, який призвів до поточної структури населення, можливо, є незворотнім, оскільки демографічні

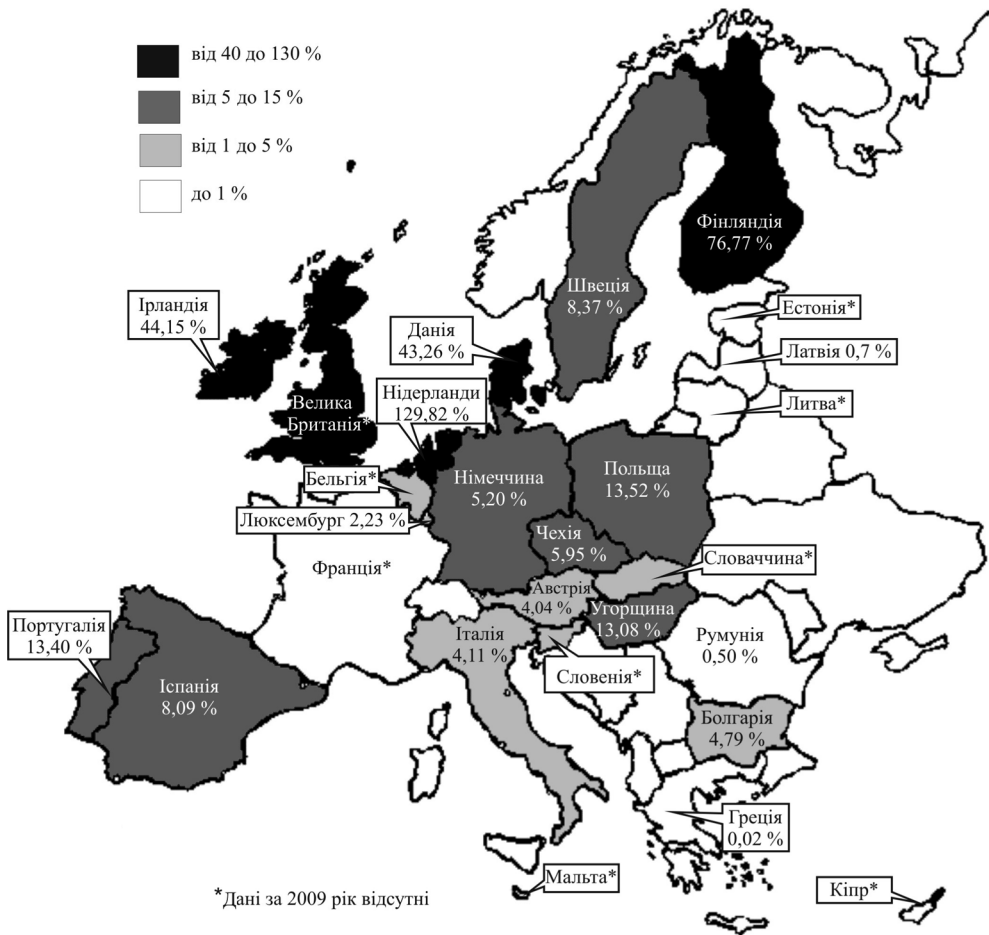
⁷ Pension markets 2010. — London: IFSL, 2010. — P. 2. — http://www.thecityuk.com/media/2432/Pension_markets_2010.pdf.

⁸ Dixon A.D. Зазнач. праця. — С. 250.

⁹ Clark G.L., Hebb T. Зазнач. праця. — С. 142.

¹⁰ Corpataux J., Crevoisier O., Theurillat T. The Expansion of the Finance Industry and Its Impact on the Economy: A Territorial Approach Based on Swiss Pension Funds // Economic Geography. — 2009. — Vol. 85 (3). — P. 313–334.

¹¹ Ageing Report: economic and budgetary projections for the EU27 (2008–2060): [Електр. ресурс]. — http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication14992_en.pdf.

Джерело: побудовано авторами за даними: Pensions Indicators // OECD.StatExtracts: [Електр. ресурс]. — http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=PNNI_NEW.

Рис. Відношення активів НПФ до ВВП у країнах ЄС на 1 січня 2010 р.

прогнози песимістичні. Значним успіхом цих країн є не протилежний демографічний процес, а лише уповільнення його темпу¹². Оскільки механізми пенсійного забезпечення НПФ не залежать від демографічної ситуації, лібералізація пенсійного забезпечення стає об'єктивною потребою в умовах старіння населення.

А. Діксон, аналізуючи тенденції розвитку НПФ у різних країнах світу, називає їх “незримою революцією”, маючи на увазі вплив НПФ на лібералізацію пенсійного забезпечення й фінансів¹³.

¹² Гура М. Зазнач. праця. — С. 23.

¹³ Dixon A.D. Зазнач. праця. — С. 249.

І. Інґлін вважає, що в США й Великобританії функціонування НПФ мало безпосередній вплив на процеси фінансіалізації¹⁴, або, як ці процеси ще називають, становлення “фінансизму”¹⁵, формування “фінансономіки”¹⁶, котрі включають:

1) збільшення “фінансової глибини” економіки, коли фінансова сфера розвивається випереджаючими темпами порівняно з реальним виробництвом, зростає “пронизаність” економіки фінансовими відносинами, її “насиченість” грошима;

2) сек’юритизацію економіки й фінансів — перетворення дедалі більшої частини товарних і фінансових активів на фінансові інструменти, які вільно обертаються на фінансовому ринку;

3) поступовий відхід фінансових інститутів від традиційного посередництва в інвестиційній діяльності до спекулятивної діяльності з більшими прибутками й підвищеним рівнем ризику;

4) лібералізацію фінансів, послаблення обмежень на рух капіталу, що сприяє зростанню потоків капіталу між країнами, посиленню взаємозалежності національних та розвиткові міжнародних фінансових ринків, прискоренню глобальної фінансової інтеграції.

Коментуючи взаємозв’язок функціонування НПФ і процесів фінансіалізації, І. Інґлін пояснює, що на початковому етапі розвитку, коли НПФ акумулювали пенсійні внески та формували пенсійні активи, ці фінансові інститути позиціонували себе як консервативні інвестори, оскільки здійснювали довгострокові інвестиції в традиційні категорії фінансових активів, що позитивно вплинуло на розвиток ринків капіталу. Проте з досягненням НПФ “зрілості”, коли учасники фондів почали отримувати пенсійні виплати, структура пасивів НПФ змінилася в напрямі збільшення частки короткострокових зобов’язань, що зумовило необхідність забезпечення ліквідності активів, достатньої для своєчасного й належного виконання зобов’язань НПФ. Важливим етапом розвитку інвестиційного менеджменту НПФ стала передача функції управління активами зовнішнім менеджерам із метою мінімізації витрат за рахунок ефекту масштабу. Це сприяло зростанню конкуренції між менеджерами за управління активами НПФ. Прагнення інвестиційних менеджерів отримати підвищений рівень інвестиційної доходності на тлі мінімізації ризиків, витрат та забезпечення достатньої ліквідності пенсійних активів сприяло зміні інвестиційних стратегій НПФ у таких напрямках:

---

¹⁴ Engelen E. Знач. праця. — С. 3.

¹⁵ Osunov Ю.М. Финансовая экономика как высшая форма бытия экономики: Материалы к докладу на междунар. науч. конф. “Финансовая экономика: концепция, структуры, менеджмент”. Апрель 2008 г. — М.: МГУ, 2008.

¹⁶ Юрїї С. У пошуках компромісу між державним патерналізмом і фінансизмом // Світ фінансів. — 2008. — № 4 (17). — С. 7—12; Дугин А.Г. Финансизм как высшая стадия развития капитализма // Экономическая теория на пороге XXI века-4: Финансовая экономика / Под ред. Ю. Осипова, Е. Зотовой, В. Белоліпецкого. — М.: Юрїсть, 2001. — С. 41—47.

- зростання частки пенсійних активів, інвестованих у акції й корпоративні облігації, у т. ч. емітовані фінансовими інститутами, які мали найвищу дохідність у докризовий період та значне знецінення в період світової фінансової кризи;
- здійснення іноземних інвестицій на фінансових ринках, що розвиваються, з підвищеним рівнем і високою волатильністю дохідності;
- використання в інвестиційній практиці короткострокових спекулятивних операцій;
- хеджування інвестиційних ризиків із застосуванням деривативів тощо¹⁷.

У країнах — членах ЄС розвиток НПФ став також інструментом подальшої інтеграції національних ринків капіталу в процесі формування єдиного європейського фінансового ринку з метою підвищення конкурентоспроможності Євросоюзу у глобалізованому середовищі. Так, у Зеленій книзі “Додаткові пенсії на єдиному ринку” 1997 р. зазначається, що “збільшення накопичення додаткових пенсій, які надходять на європейські ринки капіталу, в свою чергу, активізує зростання сек’юритизації, веде до дозрівання й поглиблення на теперішній час недорозвинутих ринків, як, наприклад, ринок корпоративних облігацій, загострення конкуренції між фінансовими центрами в межах ЄС, у кінцевому підсумку підвищуючи ефективність фінансової індустрії”¹⁸.

Слід зазначити, що процеси автономізації фінансової сфери, її відрив від галузі реального виробництва та розвиток за власною логікою, в основі якої — прагнення за короткий проміжок часу отримати спекулятивний прибуток, спричинили появу нових системних ризиків і виникнення кризових явищ на фінансовому ринку. Водночас процеси глобалізації фінансового середовища сприяли охопленню фінансовою кризою світових ринків капіталу. Оскільки НПФ були безпосередніми учасниками процесів фінансіалізації, ці фінансові інститути у період кризи зазнали значних інвестиційних збитків. Так, реальна вартість пенсійних активів НПФ у країнах ОЕСР наприкінці 2008 р. зменшилася в середньому на 24,1 %, або на 3,5 трлн дол. США¹⁹.

Проаналізувавши причини світової фінансової кризи, окремі економісти дійшли висновку, що “криза переконливо довела неспроможність неоліберальної моделі”²⁰ та що “назріває необхідність перегляду неоліберальної економічної парадигми”²¹. Натомість Ф. Фукуяма, розмірковуючи над наслідками кризи, зауважив,

¹⁷ Engelen E. Ззнач. праця. — С. 3, 4.

¹⁸ Supplementary Pensions in the Single Market: A Green Paper. — Brussels: European Commission, 1997. — Р. 40. — http://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com-1997-283_en.pdf.

¹⁹ Pension Markets in Focus. — OECD. — July 2009. — Issue 6. — Р. 2. — <http://www.oecd.org/dataoecd/30/40/43943964.pdf>.

²⁰ Резнікова Н.В., Відякіна М.М. Світова фінансова криза як фактор економічного розвитку // Бюлетень Міжнародного Нобелівського Форуму. — 2010. — № 1 (3). — Т. 1. — С. 278.

²¹ Світова фінансова криза та економічна думка // Економічний часопис — XXI. — 2009. — № 3—4. — С. 24.

що “світ практично не змінився в результаті пережитих труднощів, хоча багато було сказано про необхідність змін”. Причину цього він вбачає в тому, що “складні часи минули занадто швидко”²². Так, уже в 2009 р. реальна вартість активів НПФ почала зростати. Зокрема, у країнах ОЕСР реальна дохідність НПФ збільшилася в середньому до 6 %²³. Наразі вченими обговорюються такі питання, як відмова від ультрарадикального неолібералізму, необхідність відповідальної державної фінансової політики, посилення ризик-орієнтованого пруденційного нагляду та антициклічного регулювання фінансової діяльності тощо.

Т. Недев вважає, що в перспективі у країнах Європи відбудеться відродження ідей соціал-лібералізму в двох напрямках: соціалізації неолібералізму та лібералізації соціал-демократизму²⁴. Такі зміни сприятимуть виникненню ознак конвергенції соціальних моделей країн — членів ЄС та сприятимуть реалізації єдиної європейської соціальної моделі²⁵.

Треба сказати, що лібералізація соціальної сфери в європейських країнах нерозривно пов'язана з процесами інтеграції і глобалізації соціального простору. Зелена книга “На шляху до адекватних, стійких і безпечних європейських пенсійних систем” 2010 р.²⁶ наголошує, що важливим досягненням ЄС щодо формування єдиної європейської пенсійної стратегії стало прийняття Директиви про діяльність інститутів професійного пенсійного забезпечення²⁷, яка з квітня 2007 р. набрала чинності в усіх країнах Європейського економічного простору, котрий включає крім 27-ми країн — членів ЄС Норвегію, Ісландію та Ліхтенштейн. Директива передбачає створення панєвропейських пенсійних фондів²⁸, що можуть здійснювати діяльність на цій території.

Однією з причин створення таких фондів є зростаюча мобільність робочої сили та необхідність спрощення процедур переведення пенсійних активів із однієї країни до іншої. Панєвропейські пенсійні фонди мають ряд переваг перед НПФ однієї країни, зокрема менші витрати за рахунок централізації управління й ефекту масштабу, розширені інвестиційні можливості щодо диверсифікації активів,

---

²² Аршин К. Осторожный оптимизм посткризисного мира // Мировой политический форум Ярославль — 2010. — 2010. — № 7 (49). — С. 24.

²³ Pension Markets in Focus. — OECD. — July 2010. — Issue 7. — P. 3. — <http://www.oecd.org/dataoecd/46/46/45637367.pdf>.

²⁴ Недев Т. Социал-либеральное возрождение в Европе в начале XXI века // Личность. Культура. Общество. — 2007. — Т. IX. — № 3. — С. 195—208.

²⁵ Mathien C., Sterdyniak H. European Social Model(s) and Social Europe. — Paris: OFCE, 2008. — 59 p. — <http://www.ofce.sciences-po.fr/pdf/dtravail/WP2008-10.pdf>.

²⁶ Green Paper toward adequate, sustainable and safe European pension systems. — Brussels: European Commission, 2010. — P. 12.

²⁷ Directive 2003/41/EC of the European Parliament and of the Council of 3 June 2003 on the activities and supervision of institutions for occupational retirement provision // Official Journal. — 2003. — September. — № 23. — P. 10—21.

²⁸ З англ. “pan-European pension fund” — термін, котрий застосовується в Директиві стосовно НПФ, які проводять діяльність на території Європейського економічного простору.

ефективніший ризик-менеджмент. Проте на сьогодні на шляху створення єдиного європейського ринку НПФ залишається ще багато бар'єрів: значні відмінності в трудовому й соціальному законодавстві, оподаткуванні, державному регулюванні інвестиційної діяльності НПФ, вимогах до звітності та ін. Все це помітно ускладнює адміністрування паневропейських пенсійних фондів.

Для подолання зазначених труднощів у країнах ЄС запроваджено “відкритий метод координації в сфері пенсій і європейської інтеграції”²⁹, завдяки чому процес розширення міжнародної діяльності НПФ триває. Так, якщо на початок 2007 р. таку діяльність здійснювали 48 НПФ, то на початок 2010-го їх кількість зросла до 70-ти. Найактивніше паневропейські пенсійні фонди розвиваються в таких країнах, як Бельгія, Люксембург, Нідерланди, Ірландія й Великобританія. Із 70-ти НПФ лише 1 такий фонд Люксембургу функціонує в десяти країнах — членах ЄС, 2 НПФ Великобританії — в чотирьох країнах, 11 НПФ — у двох-трьох країнах, 56 НПФ використовують паневропейський підхід лише до певного виду діяльності, наприклад адміністрування, управління активами або ризик-менеджменту³⁰. За оцінками “Hewitt Associates”, до 2015 р. кожна третя міжнародна компанія, яка працює на території ЄС, стане засновником паневропейського пенсійного фонду³¹.

Згідно з Порядком денним асоціації Україна — ЄС³², Україна як європейська держава прагне до політичної, економічної, фінансової й соціальної інтеграції в Євросоюз. Із урахуванням цієї стратегічної мети наша країна проводить подальші соціально-економічні реформи. Розвиток НПФ є одним із пріоритетних напрямів пенсійної реформи, яка враховує практичний досвід реформування пенсійних систем у країнах ЄС.

Лібералізація пенсійного забезпечення в Україні відкриває нові можливості для реалізації соціальних інтересів громадян, бізнесу й держави, створює передумови для підвищення соціальної відповідальності та розвитку тристороннього державно-приватного партнерства в цій сфері. Соціальним інтересом громадян щодо участі в НПФ є прагнення зберегти звичний рівень споживання після закінчення трудової діяльності. Для більшості з них вихід на пенсію супроводжується зниженням доходів і пов'язаним із цим погіршенням якості життя. Так, у 2009 р. коефіцієнт заміщення

---

²⁹ *Natali D.* The Open Method of Coordination on Pensions: Does it depoliticize pension's policy? // *West European Politics*. — 2009. — Vol. 32. — No. 4 — P. 810—828.

³⁰ 2009 Report on Market Developments for Occupational Pensions. Committee of European Insurance and Occupational Pensions Supervisors. — 2009. — 30 October. — P. 3. — http://eiopa.europa.eu/fileadmin/tx_dam/files/publications/reports/CEIOPS-Occupational-Pensions-Market-Development-Report-2009.pdf.

³¹ *Davies A.* A third of multi-national companies expected to have cross-border pension arrangements by 2015: [Електр. ресурс]. — <http://www.hewittassociates.com/Intl/EU/en-EU/AboutHewitt/Newsroom/PressReleaseDetail.aspx?cid=8159>.

³² EU — Ukraine Association Agenda to prepare and facilitate the implementation of Association Agreement: [Електр. ресурс]. — http://ec.europa.eu/external_relations/ukraine_index.htm.

заробітку пенсією, яка виплачується з Пенсійного фонду України, становив 47%³³. У зв'язку зі старінням населення прогнозується, що у 2050 р. даний коефіцієнт зменшиться до 28%³⁴. НПФ пропонують власну стратегію матеріального забезпечення на пенсії, яка дасть змогу задовольнити індивідуальні запити й очікування працюючих громадян щодо рівня матеріального забезпечення по закінченні трудової діяльності. Соціальна відповідальність громадянина в цьому випадку полягає в усвідомленні обмежених можливостей державного пенсійного забезпечення внаслідок старіння населення, а також оцінці свого соціального стану та відповідних йому наявних і очікуваних потреб, що має стати спонукальним мотивом до участі в НПФ із метою задоволення цих потреб після виходу на пенсію.

Інтересами роботодавців щодо участі в НПФ можуть бути можливості використання таких фондів як інструменту гнучкої кадрової політики, який створює стимули для своєчасного виходу працівників на пенсію, розв'язує завдання омолодження колективу, зменшує плінність кадрів, підвищує мотивацію персоналу до праці, що посилює конкурентні переваги компанії, поліпшує діловий клімат, а отже, сприяє успішності бізнесу³⁵. Для мотивації роботодавців до участі в НПФ законодавством передбачено податкові пільги та можливості рефінансування частини пенсійних внесків у підприємство, що дає змогу розглядати участь у НПФ як складову бізнес-стратегії та схему оптимізації оподаткування тощо.

Фінансування корпоративних пенсійних програм свідчить про соціальну зорієнтованість компанії, яка є додатковою перевагою при отриманні дозволу на первинне розміщення цінних паперів на іноземних фондових ринках, а також кредитів від міжнародних фінансових організацій³⁶.

Соціальна відповідальність бізнесу в посткризових умовах полягає в тому, щоб у міру можливості взяти на себе частину відповідальності за те, аби наслідки фінансово-економічної кризи не призвели до кризи соціальної. Така соціальна відповідальність формує позитивні зміни у сприйнятті населенням економічної еліти.

У Концепції подальшого проведення пенсійної реформи³⁷ зазначено, що інтереси громадян і бізнесу в додатковому пенсійному забезпеченні через НПФ визнаються, реалізуються та захищаються державою. В сучасних умовах соціальна

---

³³ Розраховано авторами як співвідношення середнього розміру призначеної місячної пенсії пенсіонерам, котрі перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду, до величини середньомісячної заробітної плати за даними Державного комітету статистики України. — <http://www.ukrstat.gov.ua>.

³⁴ Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в Україні: прогноз — 2050: [Електр. ресурс]. — http://brc.undp.org.ua/img/publications/ Demography_Pension_FULL_UKR1.pdf. — С. 54.

³⁵ Васильєва І. Зазнач. праця. — С. 20.

³⁶ Соціальна відповідальність бізнесу. Українські реалії та перспективи: [Електр. ресурс]. — http://www.pfi.org.ua/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=35&Itemid=95. — С. 16.

³⁷ Концепція подальшого проведення пенсійної реформи, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.10.2009 № 1224-р.

відповідальність держави полягає не тільки в забезпеченні соціальних стандартів життя пенсіонерів, а й у створенні передумов для звуження соціальних груп, які потребують державної опіки, та відповідно розширенні кола осіб, котрі спроможні до особистої відповідальності за рівень матеріального забезпечення в старості.

Підтримуючи розвиток НПФ, держава може розвивати такі напрями державно-приватного партнерства:

- використання професійних (галузевих) НПФ для вирішення питань зайнятості й перерозподілу економічно активного населення в рамках процесів структурної перебудови економіки; використання регіональних (територіальних) НПФ для “вирівнювання” соціального простору, створення для громадян рівних можливостей щодо отримання додаткового пенсійного забезпечення;

- інвестиційне таргетування за рахунок підвищення рівня капіталізації фінансової системи з участю довгострокових фінансових ресурсів НПФ. Формування в Україні фінансової системи розвитку, націленої на фінансове забезпечення і стимулювання модернізації, інновацій, стійкого економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності реального й фінансового секторів;

- залучення НПФ до реалізації загальнодержавних і регіональних стратегій соціально-економічного розвитку, зокрема щодо використання їхнього інвестиційного потенціалу для фінансування національних проектів і програм.

У працях зарубіжних учених, присвячених функціонуванню НПФ, досить часто використовується термін “капіталізм пенсійних фондів”³⁸. Виходячи з результатів дослідження можна стверджувати, що словосполучення “соціал-лібералізм НПФ” краще відображає соціально-економічну роль НПФ у забезпеченні гармонійного паритету соціальних інтересів людини, бізнесу й держави у сфері пенсійного забезпечення, мотивації їх соціальної відповідальності, розвитку державно-приватного соціального партнерства, лібералізації пенсійного забезпечення, котре є складовою соціальних фінансів, процесів інтеграції і глобалізації соціального простору тощо.

Незважаючи на переваги в пенсійному забезпеченні, яке пропонують НПФ, чисельність їхніх вкладників в Україні залишається незначною. Так, станом на 1 січня 2010 р. вкладниками НПФ були 47 492 фізичні особи, або 0,3 % зайнятого населення працездатного віку, та 2312 юридичних осіб, або 0,19 % зареєстрованих юридичних осіб³⁹.

Серед причин незначної участі громадян у НПФ — низький рівень пенсійної культури, пов’язаний із патерналізмом (підвищені очікування, які висуваються

³⁸ Dixon A.D. Знач. праця; Clark G.L. Pension Fund Capitalism. — New York: Oxford University Press, 2000. — P. 342; Clowes M.J. The Money Flood: How Pension Funds Revolutionized Investing. — New York: Wiley, 2000. — P. 308.

³⁹ Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення у 2009 році: [Електр. ресурс]. — http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/dpn/npf_2009_01.pdf; розрахунки авторів за даними Державного комітету статистики України за 2009 р. (<http://www.ukrstat.gov.ua>).

державі щодо рівня пенсійного забезпечення), відсутність “установки до накопичення” через “близький горизонт” планування сімейного бюджету в умовах обмеженого рівня доходів тощо. Стосовно вітчизняних підприємств потрібно зазначити, що керівники багатьох із них недостатньо поінформовані про можливості й переваги додаткового пенсійного забезпечення. Деякі керівники вважають, що корпоративні пенсійні програми є дуже дорогими та вигідні лише для працівників. До того ж модель соціально відповідальної поведінки можуть демонструвати лише ті підприємства, які мають у своєму розпорядженні достатні фінансові ресурси, що визначає певний рівень їх фінансової спроможності.

На наш погляд, в умовах становлення фінансизму, коли отримання прибутку є головним мотивом діяльності суб’єктів господарювання, проявом соціальної відповідальності держави має стати створення передумов для соціалізації фінансів, коли спрямування фінансових ресурсів на задоволення соціальних інтересів громадян стане економічно вигідним. Так, інтерес працівників до самозабезпечення й самофінансування своїх майбутніх пенсій може викликати програма державного співфінансування пенсій⁴⁰. Як варіант мотивації підприємств щодо формування додаткових пенсій працівникам може розглядатися пом’якшення доступу до рефінансування через державні банки, преференції при здійсненні державних закупівель, приватизації тощо⁴¹.

На окрему увагу заслуговує проблема низького рівня довіри суспільства до фінансових інститутів у цілому й до НПФ зокрема. Довіра відображає рівень суспільної підтримки, визнання. Між тим дослідження громадської думки засвідчило, що лише 5% респондентів довіряють НПФ⁴².

На рівень довіри в українському суспільстві істотно вплинули історичні події: знецінення вкладів у Ощадбанку СРСР, сумний досвід існування фінансових пірамід, у т. ч. у вигляді НПФ (наприклад, НПФ “Оберіг”)⁴³, знецінення національної валюти в 1990 і 1998 рр. та ін. Ще більше знизила рівень довіри глобальна фінансово-економічна криза. У 2008 р. значно зменшилася чиста вартість пенсійних активів окремих НПФ, зокрема корпоративного НПФ “Соціум” — на 31,6%, відкритого НПФ “Профіт” — на 33,3%, відкритого НПФ “Соціальний стандарт” — на 35,4% тощо⁴⁴. Протягом січня — березня 2009 р. постановами правління НБУ в 17-ти банківських установах призначено тимчасову адміністрацію, при цьому в семи з них “заморожені” грошові кошти учасників 42-х НПФ на загальну суму

---

⁴⁰ *Ткаченко Н.В., Цікановська Н.А.* Роль недержавних пенсійних фондів у розвитку фінансового ринку України // *Фінанси України*. — 2010. — № 12. — С. 77.

⁴¹ *Пищуліна О.М.* Зазнач. праця. — С. 61.

⁴² Пенсійна реформа в Україні: дослідження суспільної думки — 2010. — Проект USAID “Розвиток ринків капіталу”. Проект USAID “Розвиток фінансового сектору”. — 2010. — С. 9.

⁴³ *Терещенко Г.М.* Зазнач. праця. — С. 51.

⁴⁴ *Рейтинг пенсионных программ // Эксперт*. — 2010. — № 15. — С. 26.

близько 44,9 млн грн⁴⁵. Як зазначив А. Грищенко, криза у своїй основі виявилася кризою довіри⁴⁶.

Водночас довіра не є сталим поняттям. Відповідне ставлення до НПФ може сформуватися на основі позитивного досвіду реалізації довірчих очікувань, адже чим передбачуванішим є рівень безпеки й надійності, тим вища довіра. Отже, розробка дієвих механізмів забезпечення фінансової безпеки НПФ є однією з найактуальніших проблем функціонування цих фінансових інститутів у посткризових умовах та передумовою розвитку ринку НПФ в Україні.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що в сучасних умовах суспільна значимість діяльності НПФ зростає, оскільки вони сприяють реалізації соціальних інтересів держави, бізнесу і громадян у таких напрямках, як пом'якшення економічних наслідків старіння населення для державних перерозподільчих пенсійних фондів; розширення кола осіб, які самостійно забезпечують себе додатковим доходом після виходу на пенсію; зацікавлення бізнесу у фінансуванні корпоративних пенсійних програм; регулювання зайнятості населення в межах галузей економіки; розвиток ринків капіталу; залучення довгострокових інвестицій до фінансування національних проектів і програм; інтеграція фінансових ринків до глобалізованого фінансового середовища тощо.

Досвід країн ЄС щодо формування єдиного європейського ринку НПФ засвідчив: фонди, котрі здійснюють діяльність на території більш ніж однієї країни, мають ряд переваг порівняно з традиційними НПФ, реалізації яких перешкоджають відмінності в законодавстві різних країн. Розв'язанню цієї проблеми сприяє застосування відкритого методу координації в сфері пенсій і європейської інтеграції, котрий дає змогу поступово реалізувати єдину європейську пенсійну стратегію щодо недержавного пенсійного забезпечення та запровадити єдину європейську соціальну модель.

Україна як європейська держава, котра прагне до інтеграції з ЄС, визначила розвиток НПФ одним із пріоритетних напрямів пенсійної реформи. Враховуючи посткризові умови діяльності НПФ, реалізація цього завдання можлива за умови вдосконалення механізмів забезпечення фінансової безпеки НПФ, що має сформувати суспільну довіру до цих фінансових інститутів, яка стане основою державно-приватного соціального партнерства в сфері пенсійного забезпечення. Реалізація пенсійної реформи в даному напрямі стане одним із досягнень на шляху інтеграції нашої країни до лібералізованого європейського соціального простору.

---

⁴⁵ Аналітична довідка про розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.06.2009. — <http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/npf2009.pdf>.

⁴⁶ *Грищенко А.А.* Довіра і гроші: проблеми взаємозв'язку // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей: Матеріали III Міжнар. філос.-екон. читань. — 25–26 травня 2010 р. — Львів, 2010. — С. 37.